

CZERWIEC '76

KROK KU WOLNOŚCI

MATERIAŁY DLA UCZNIĄ

**HISTORIA
SŁOWNIK POJĘĆ
BIOGRAMY
KALENDARIUM
UTWORY LITERACKIE
BIBLIOGRAFIA**

WARSZAWA 2002

CZERWIEC '76

– KROK KU WOLNOŚCI

MATERIAŁY DLA UCZNIA

WARSZAWA 2002

Kalendarium, biogramy, wybór materiałów, opracowanie: Sławomir Stępień
Scenariusze lekcji i epilog: Wiesława Młynarczyk
Wprowadzenie i konsultacja merytoryczna: prof. Jerzy Eisler
Konsultacja dydaktyczna: Leszek Rysak
Redakcja: Anna Piekarska, Małgorzata Strasz
Korekta: Hanna Śmierzyńska
Projekt graficzny: Krzysztof Findziński
Redakcja techniczna: Andrzej Broniak

Skład: SEMAFIC

Druk: ZAPOLEX

Zdjęcie na pierwszej stronie teczki pochodzi ze zbiorów IPN (z dokumentacji MSW); na ostatniej stronie teczki – fot. Wiktor Urbanek. Zdjęcie wykorzystane na okładkach broszur pochodzi ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

ISBN 83-89078-02-3

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
Słownik pojęć	10
Biogramy	12
Tablica synchronistyczna	16
Materiał dodatkowy	18
Wybrane utwory literackie	19
Bibliografia dla ucznia	23
Wykaz skrótów	24
Źródła zdjęć	25
Skorowidz dokumentów na kartach	27

WPROWADZENIE

Czerwiec 1976 r. ze wszystkich „polskich miesięcy” pozostaje najmniej rozpoznany. Mimo upływu ćwierćwiecza tamte wydarzenia nie doczekały się pełnego opracowania monograficznego. Ze względu na relatywnie niewielki zasięg czasowy (w praktyce jeden dzień: 25 czerwca 1976 r.) oraz terytorialny (Radom, Ursus i w mniejszym stopniu Płock) pozostają w cieniu nieporównanie bardziej gwałtownych wybuchów społecznych Czerwca '56 i Grudnia '70 oraz fali strajkowej z lata 1980 r.

Genezy wydarzeń czerwcowych należy szukać w nierozwiązanym do końca kryzysie z grudnia 1970 r.¹ Częściowo tylko „odnowione” kierownictwo uznało wówczas, że wystarczą zmiany na najwyższych stanowiskach w Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i państwie oraz wycofanie się (po fali strajków z lutego 1971 r.) z podwyżki cen, która stała się bezpośrednią przyczyną gwałtownych protestów robotniczych w grudniu, żeby utrzymać się u steru władzy.

W celu pozyskania poparcia społecznego odwoływano się do chwytliwych sloganów, wśród których szczególną popularność zyskało hasło: „Żeby Polska rosła w siłę, a ludziom żyło się dostatniej”, jak i idea podwojenia produkcji w latach siedemdziesiątych, znana jako budowa „drugiej Polski”. W przyspieszonym tempie dokonywały się więc procesy modernizacyjne, realizowane jednak przede wszystkim na kredyt. Korzystając z okazji, że na zachodnich rynkach kapitałowych łatwo można było uzyskać pożyczkę, Polska zaczęła stopniowo zadłużać się za granicą. W połowie dekady proces ten przybrał niepokojące rozmiary. Tylko w 1976 r. zadłużenie wzrosło o 3,6 mld dolarów². W porównaniu z latami sześćdziesiątymi polska gospodarka w znacznym stopniu otworzyła się na świat. W latach 1972–1975 nastąpił niebywały wzrost stopy życiowej. Trudno się tedy dziwić, że dziś jeszcze bardzo wielu ludzi ocenia te lata jako najlepsze, najbogatsze w całym ich życiu. Dość łatwo zapomniano o coraz dłuższych kolejkach przed sklepami, pustych półkach, o tym, że obiecywano społeczeństwu definitywne rozwiązanie problemu mieszkaniowego do 1985 r. Niewiele też osób ma dziś świadomość tego, że zaciągnięte w latach siedemdziesiątych długi będziemy spłacać jeszcze przez wiele lat.

W latach 1971–1975, głównie za sprawą sztucznego utrzymywania cen podstawowych artykułów żywnościowych na poziomie z 1971 r., znacznie podniosła się w Polsce stopa życiowa. Płaca realna wzrosła o ponad 40 proc., a dochód narodowy o prawie 60 proc. Były to niewątpliwie imponujące wskaźniki, ale nie mogły przesłaniać innych, znacznie mniej optymistycznych danych. Na przykład według nieopublikowanych wyników badań Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego w 1976 r. 30 proc. polskiego społeczeństwa żyło poniżej minimum socjalnego³.

W końcu 1975 r. władze zmuszone były oświadczyć, że ze względów ekonomicznych nie uda się utrzymać w następnym roku cen podstawowych artykułów żywnościowych na niezmiennym poziomie. Społeczeństwo z niepokojem oczekiwało więc podwyżek, zadając sobie właściwie jedno pytanie: jak znaczne one będą? Było to pytanie tym bardziej uzasadnione, że wiosną w prasie pojawiało się coraz więcej artykułów, w których pisano o podwyżkach cen w innych krajach (głównie zachodnich) oraz o wzroście kosztów produkcji żywności, a zwłaszcza mięsa i jego przetworów.

Kierownictwo partyjno-państwowe liczyło się z możliwością protestów społecznych. Biorąc pod uwagę możliwość wystąpienia „przerw w pracy” – jak w ówczesnym języku oficjalnym nazywano strajki, „siły porządkowe” otrzymały szczegółowe wytyczne. Minister spraw wewnętrznych gen. Stanisław Kowalczyk już na kilka tygodni przed planowaną podwyżką cen zarządził ogólnopolską akcję pod kryptonimem „Lato '76”, w której ramach zaczęto powoływać osoby uznane za politycznie niebezpieczne na „ćwiczenia wojskowe”⁴. Celem akcji było przede wszystkim sprawdzenie gotowości „sił i środków jednostek MO do uruchomienia działań w warunkach poważnego zagrożenia lub naruszenia porządku publicznego w państwie”. Przy Komendach Wojewódzkich Milicji Obywatelskiej utworzono wydzielone grupy śledcze, które miały „ustalać inspiratorów ewentualnych zająć i dokumentować

¹ Więcej na ten temat zob.: J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000.

² Z. Rurarz, *Byłem doradcą Gierka*, Chicago–Toronto–Warszawa 1990, s. 62.

³ P. Raina, *Political Opposition in Poland 1954–1977*, London 1978, s. 232.

⁴ A. Solecki, *Dlaczego nie zostałem czerwcowym warchołem*, „Kultura” (Paryż) 1976, nr 11, s. 34.

ich działalność na potrzeby prawno-karne”⁵. We wszystkich województwach – jak to zwykle w takich sytuacjach bywało – powołano sztaby lokalne. Decyzję o użyciu zwartych pododdziałów Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej (ZOMO) mógł podjąć wyłącznie minister spraw wewnętrznych, i to dopiero po wyczerpaniu możliwości „zlikwidowania incydentów drogą oddziaływania polityczno-administracyjnego lub innymi środkami”. Postanowiono również, że działający w „pododdziałach zwartych” funkcjonariusze nie będą wyposażeni w broń palną⁶.

Mimo że wysokiej podwyżce cen zdecydowanie przeciwstawiali się „towarzysze radzieccy”, 24 czerwca 1976 r. prezes Rady Ministrów Piotr Jaroszewicz w trakcie posiedzenia Sejmu zgłosił „pod konsultacje” społeczeństwa projekt podwyżki cen. W rzeczywistości informował jedynie o fakcie, który w praktyce już nastąpił. W tym samym bowiem dniu do wszystkich województw w zaplombowanych workach rozesłano wydrukowane zawnaznowe cenniki⁷. Podwyżka miała wejść w życie od poniedziałku 28 czerwca 1976 r., a zatem na „konsultacje” i ewentualne wnioski pozostawały dwa dni. Dyskusja miała być wyłącznie pozorna. W Sejmie członek Biura Politycznego, sekretarz KC PZPR Edward Babiuch jako jedyny mówca w imieniu przewodniej partii, Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Demokratycznego i posłów bezpartyjnych zaproponował przyjęcie projektu rządowego, zresztą już zaakceptowanego przez władze Centralnej Rady Związków Zawodowych⁸.

Tymczasem „propozycja” Jaroszewicza szła znacznie dalej niż podwyżka cen z grudnia 1970 r. Tak na przykład mięso i jego przetwory, które w 1970 r. drożały przeciętnie o 17,6 proc., teraz miały być droższe o 69 proc. Cena drobiu miała wzrosnąć o 30 proc., masła i nabiału o 50 proc., a cukru nawet o 100 proc. Wobec tak znacznych podwyżek – jak głośzono oficjalnie – dla ich przynajmniej częściowego zrównoważenia przewidywano rekompensaty pieniężne. Tu jednak władze zaprezentowały niebywałą arogancję lub po prostu polityczną głupotę, albowiem społeczeństwu od lat przyzwyczajonemu (choćby tylko w sferze werbalnej) do zasad sprawiedliwości społecznej zaoferowano rekompensaty skrajnie niesprawiedliwe. Ludzie najniżej uposażeni (poniżej 1300 zł miesięcznie) mieli otrzymać miesięcznie 240 zł, natomiast najlepiej zarabiający (powyżej 8000 zł) nawet 600 zł.

Rankiem 25 czerwca rozpoczął się strajk w Zakładach Metalowych im. „Waltera” w Radomiu. MSW informowało później, że w tym czasie na terenie całego kraju „wystąpiły 54 przerwy w pracy”, z tego w województwie warszawskim 9, szczecińskim 9, elbląskim 4, gdańskim 4, łódzkim 4, płockim 4 i radomskim 3. Komendy wojewódzkie MO podjęły natychmiast „niezbędne działania zmierzające do neutralizowania powstających konfliktów”, kierując funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa do „zagrożonych zakładów pracy”⁹.

W Radomiu uformował się pochód liczący około tysiąca osób, który po godzinie 8.00 wyszedł poza teren zakładów im. „Waltera”. Część manifestantów wyjechała na ulice na wózkach akumulatorowych. Te pojazdy, wyładowane ponad miarę młodymi ludźmi powiewającymi narodowymi flagami, stały się jednym z symboli radomskiej rewolty, utrwalonym na licznych fotografiach. Ponieważ demonstranci postanowili zawiadomić o strajku inne przedsiębiorstwa – między innymi Zakłady Sprzętu Grzeźnego, Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Radoskór”, Radomską Wytwórnę Telefonów, Zakłady Mięsne, Zakłady Remontowe Maszyn Budowlanych „Zremb” – komendant wojewódzki MO – płk Marian Mozgawa polecił skierować do nich „dodatkowe siły funkcjonariuszy operacyjnych”.

Jednocześnie przerwano połączenia telekomunikacyjne „Waltera” z miastem. Ponadto „w trybie alarmowym postawiono w stan gotowości bojowej ZOMO” i dokonano koncentracji Nietatowego Odvodu Milicji Obywatelskiej (NOMO), który tradycyjnie tworzyli starsi wiekiem funkcjonariusze oraz milicjanci sprowadzani z komisariatów w mniejszych miejscowościach. Wzmocniono również

⁵ Cyt. za: *Miasto z wyrokiem*, „Karta” 1998, nr 25, s. 27.

⁶ S. Ciesielski, *Wydarzenia czerwcowe 1976 roku [w:] Przesilenia i zwroty w dziejach Polski Ludowej*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1982, nr 110, s. 111–112.

⁷ H. Dominiczak, R. Halaba, T. Walichnowski, *Z dziejów politycznych Polski 1944–1984*, Warszawa 1984, s. 300–301; W. Ważniewski, *Problemy rozwoju Polski Ludowej 1944–1980*, Warszawa 1982 (WSNS – do użytku wewnętrznego), s. 118–119.

⁸ „Trybuna Ludu”, 25 VI 1976.

⁹ Cyt. za: K. Dubiński, *Rewolta radomska. Czerwiec 76*, Warszawa 1991, s. 3.

„służbę ruchu drogowego w newralgicznych punktach miasta”, a także „uruchomiono grupę rajdującą z zadaniem dokumentowania wydarzeń”¹⁰. Trudno nie dostrzec w tych wszystkich przedsięwzięciach podobieństw do działań podejmowanych na Wybrzeżu w grudniu 1970 r.

Już przed godziną 10.00 przed gmachem Komitetu Wojewódzkiego PZPR przy ulicy 1 Maja zaczął gromadzić się tłum, szacowany wkrótce na blisko 6 tys. osób. Domagano się rozmowy z pierwszym sekretarzem KW Januszem Prokopiakiem, który jednak nie chciał się zgodzić na rozmowę z tłumem, proponując w zamian przyjęcie delegacji pracowniczej. Robotnicy, pomni doświadczeń z 1970 r., bali się jednak prowokacji i aresztowania delegatów. Jeszcze przed południem kierownik Sztabu MSW został poinformowany, że siły milicyjne w Radomiu (tylko 74 funkcjonariuszy ZOMO) są zbyt słabe, żeby zapewnić porządek, gdy „w mieście narasta gwałtownie agresywność, bezkarność i rozpasanie tłumu”¹¹.

W tej sytuacji wiceminister spraw wewnętrznych gen. Bogusław Stachura podjął decyzję o wysłaniu z Warszawy do Radomia kolumny ciężarówek z kompanią ZOMO z ośrodka w Gołędzinowie. Pluton ZOMO został także wysłany z Łodzi. Jednocześnie gen. Stachura zwrócił się do Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z prośbą o przydzielenie samolotów transportowych, które mogłyby przewieźć ze Szczytna do Radomia słuchaczy Wyższej Szkoły Oficerskiej MO. Później wysłana została także kompania ze stacjonującego w stolicy Batalionu Centralnego Podporządkowania oraz dwa plutony ZOMO z Kielc i Lublina. Pododdziały te zostały wzmocnione ośmioma armatkami wodnymi. Skierowano też do Radomia dodatkowy transport środków chemicznych¹².

Tymczasem po godzinie 12.00 część manifestantów wdarła się do budynku KW, gdzie po pewnym czasie rozpoczęło się regularne płądrowanie. W bufecie jedna z grup natrafiła na zgromadzone tam puszki z szynką i wędliny, jakich od dawna nikt w mieście nie widział. Demolowanie budynku nasilało się; wyrzucano przez okna dywany, meble, telewizory. Powoli przystępowano do podpalania Komitetu¹³, ale do dziś nie ma pewności, kto rzeczywiście podłożył ogień: ktoś z manifestantów, jakiś prowokator, zwykli chuligani czy cywilni funkcjonariusze znajdujący się wewnątrz budynku.

Na ulicach rozgorzała tymczasem gwałtowna walka. Od strony lotniska nadciągały zwarte pododdziały ZOMO, które za pomocą długich pałek, wystrzeliwanych z wyrzutników granatów łzawiących i armatek wodnych starały się rozproszyć zgromadzenie. Demonstranci obrzucali szarżujących milicjantów kamieniami, wznosili na ulicach barykady i obrzucili gmach KW MO butelkami z łatwo palnymi płynami. Spalono także samochody znajdujące się na dziedzińcu Komitetu. Cały czas nad miastem krążyły helikoptery, z których obserwowano i filmowano demonstrantów. Setki zdjęć dla „celów operacyjnych” wykonywali cywilni funkcjonariusze SB.

Około godziny 16.00 podpalono gmach Urzędu Wojewódzkiego oraz Biuro Paszportów KW MO. Na ulicach płonęły samochody (między innymi pod budynkiem KW PZPR podpalono jeden z samochodów strażackich, który miał uczestniczyć w gaszeniu pożaru). Stopniowo na ulicach pojawiało się coraz więcej barykad. Około godziny 17.00 w czasie wznoszenia jednej z nich zginęli, przygnieceni przyczepą, dwaj manifestanci: Jan Łabędzki i Tadeusz Ząbecki. Według niektórych relacji ponieśli oni śmierć spychając w stronę milicjantów przyczepę załadowaną betonowymi płytami, według innej wersji – zostali nią przygnieceni w trakcie wznoszenia kolejnej barykady. Faktem jest, że „zaczęto ich ciała wozić na wózku akumulatorowym”¹⁴ po mieście.

Około godziny 15.00 na ulicy Żeromskiego pojawiła się niewielka grupa cywilów, którzy nie będąc niepokojeni przez milicję metodycznie wybijali szyby wystawowe w sklepach, później okradanych. Akcja ta trwała do godziny 17.00, gdy gen. Stachura uznał, że płk Mozgawa nie jest w stanie sprawnie dowodzić „tak wielkim zgrupowaniem zwartych oddziałów milicji”. Z Warszawy wysłano więc zastępcę komendanta głównego MO gen. Stanisława Zaczekowskiego, aby na miejscu przejął dowo-

¹⁰ *Ibidem*, s. 4.

¹¹ *Ibidem*, s. 6.

¹² *Ibidem*, s. 7.

¹³ *Miasto z wyrokiem...*, s. 34–36.

¹⁴ *Ibidem*, s. 36.

dzenie siłami porządkowymi. Zaczkowski dotarł do budynku KW MO w Radomiu pod koniec najgwałtowniejszej fazy walk ulicznych wokół budynku KW PZPR, w którym pożar ostatecznie ugaszono dopiero po godzinie 19.00¹⁵.

Siły ZOMO (1543 funkcjonariuszy) opanowały sytuację i na ulicach miasta rozpoczęto regularne polowanie na ludzi. Zatrzymywano niemal wszystkich, którzy pojawiali się na ulicach, i przewożono ich do komendy MO, gdzie wielu z nich bito pałkami, przepędzając przez osławione „ścieżki zdrowia”. Jeden z pobitych mówił po latach: „Trzeba było szybko biec. Twarz zasłoniłem, to tłukli po rękach. Popuchły mi. Cztery palce złamane, po dwa w każdej ręce”. Trzy dni po wypuszczeniu z aresztu została ta osoba ponownie zatrzymana. Znów było brutalne bicie: „jak rozbierali do naga i tłukli w penis, to człowiek mdlał; a jak w pięty – to robił pod siebie”¹⁶.

Według danych MSW w czasie kilkugodzinnych zajęć ulicznych zginęły dwie osoby, rannych zostało 75 funkcjonariuszy MO i co najmniej 121 cywilów. Ta ostatnia liczba jest znacznie zaniżona i nie obejmuje osób pobitych przez milicjantów. Bezpośrednie straty materialne sięgnęły 30 mln zł, a wraz ze stratami pośrednimi, spowodowanymi przez przerwy w produkcji, miały wynieść 77 mln¹⁷.

Do ofiar represji poczerwcowych zaliczyć należy także Jana Brożynę zamordowanego 30 czerwca 1976 r. oraz ks. Romana Kotlarza, który za odprawianie nabożeństw w intencji pobitych i aresztowanych robotników został dotkliwie pobity przez funkcjonariuszy SB i zmarł w szpitalu 18 sierpnia 1976 r.

Równocześnie z wydarzeniami w Radomiu miały miejsce robotnicze protesty w Ursusie oraz w mniejszym zakresie w Płocku. Niestety nie dysponujemy tu tak szczegółową faktografią, jak w przypadku znacznie bardziej gwałtownej rewolty radomskiej. Tylko w niewielkiej części – ze względu na tendencyjny charakter i liczne błędy rzeczowe oraz zupełnie nie do przyjęcia język – tę dotkliwą lukę wypełnia wchodzący w skład niniejszego pakietu *Kalendarz wydarzeń w Radomiu, Ursusie i Płocku*¹⁸.

Łącznie – wedle oficjalnych danych – zatrzymano 634 osoby w Radomiu, 172 w Ursusie i 55 w Płocku. Ponadto zwolniono z pracy w trybie natychmiastowym w Radomiu 939, a w Ursusie 180 osób¹⁹. W porównaniu z informacjami o zatrzymanych, aresztowanych i usuniętych z pracy zebranych przez środowiska niezależne dane te wydają się znacznie zaniżone – w samym Radomiu miano zatrzymać ponad dwa tys. osób. Trzeba też pamiętać, że 25 czerwca 1976 r. kraj ogarnęła fala strajków protestacyjnych. W Warszawie, gdzie nie było manifestacji ulicznych, strajk objął między innymi zakłady im. Świerczewskiego, Nowotki, Kasprzaka, Fabrykę Samochodów Osobowych na Żeraniu i Państwowe Zakłady Optyczne. W Łodzi strajkowało co najmniej 16 zakładów, głównie przemysłu włókienniczego, dziewiarskiego i odzieżowego. Fragmentaryczne informacje wspominają o strajkach w Elblągu, Gdańsku, Grudziądzu, Poznaniu, Pruszczu Gdańskim, Radomsku, Starachowicach, Szczecinie i Wrocławiu. Według danych KC PZPR strajki odbyły się w 97 zakładach w 24 województwach i wzięło w nich udział łącznie 55 tys. osób²⁰.

Wobec tak gwałtownych protestów władze już 25 czerwca 1976 r. wieczorem postanowiły wycofać się z podwyżki cen, co w przemówieniu transmitowanym przez radio i telewizję zakomunikował społeczeństwu premier Jaroszewicz. Była to poważna porażka ekipy Edwarda Gierka i osobiście pierwszego sekretarza KC PZPR, który nazajutrz w czasie telekonferencji z pierwszymi sekretarzami komitetów wojewódzkich domagał się, by zwołać „we wszystkich województwach masowe wiece, wiece na kilkadziesiąt tysięcy ludzi, nawet sto czy ponad sto tysięcy [...] żebyście mogli powiedzieć na tym wiecu, że nie popieracie metod chuligaństwa i metod narzucania ogromnej większości klasy robotniczej, narodu, woli niewielkiej grupy chuliganów. Towarzysze, mnie to jest potrzebne jak słońce, jak

¹⁵ K. Dubiński, *op. cit.*, s. 7.

¹⁶ B. Pawlak, *A w baraku zęby*, „Polityka”, 21 I 2000.

¹⁷ S. Ciesielski, *op. cit.*, s. 115.

¹⁸ Zob. karty nr 8–16.

¹⁹ *Sprawozdanie z pracy Komisji KC PZPR powołanej do wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w dziejach Polski Ludowej*, „Nowe Drogi” 1983, numer specjalny, s. 54.

²⁰ A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 338.

woda, jak powietrze”²¹. W następnych dniach w miastach całej Polski odbyły się więc manifestacje, na których potępiano „warchołów” z Radomia i Ursusa oraz udzielano pełnego poparcia towarzysowi Gierkowi. Łącznie w wiecach tych udział wzięło kilkaset tysięcy osób.

Latem 1976 r. wiele osób przerażonych widmem rozregulowanego rynku wewnętrznego zaczęło pospiesznie gromadzić zapasy. Ostatecznie w sierpniu władze zdecydowały się na wprowadzenie w Polsce „bonów towarowych” na cukier. Od tego momentu aż do lata 1989 r. PRL miała być krajem kartek. Przyznanie każdemu obywatelowi prawa do wykupienia po niezmienionej cenie miesięcznie dwóch kilogramów cukru było widomym znakiem zupełnego fiaska „polityki przyspieszonego rozwoju”.

Jednocześnie wobec surowych represji wymierzonych w uczestników czerwcowych protestów w środowisku intelektualistów pojawiły się hasła solidarności z robotnikami. 9 września 1976 r. obradowała konferencja plenarna Episkopatu Polski. Ogłoszono komunikat, w którym – w części zakwestionowanej przez cenzurę – czytamy między innymi: „Konferencja plenarna Episkopatu Polski zwraca się do najwyższych władz państwowych, aby zaniechano wszelkich represji wobec robotników biorących udział w protestach przeciwko zamierzonej przez rząd w czerwcu br. zbyt wygórowanej podwyżce cen artykułów żywnościowych. Uczestniczącym w tych protestach robotnikom trzeba by przywrócić utracone prawa, pozycję społeczną i zawodową, wyrządzone krzywdy odpowiednio wynagrodzić, wobec skazanych zastosować amnestię”²².

23 września 1976 r. czternaście osób ogłosiło *Apel do społeczeństwa i władz PRL*, w którym informowano o powstaniu Komitetu Obrony Robotników. Wyrażając solidarność z uchwałami konferencji plenarnej Episkopatu Polski, sygnatariusze domagali się „amnestii dla skazanych i aresztowanych i przywrócenia wszystkim represjonowanym pracy” oraz wzywali społeczeństwo „do poparcia tych żądań”. Sygnatariuszami *Apelu* a zarazem założycielami KORu byli: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, Jacek Kuroń, Edward Lipiński, Jan Józef Lipski, Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Antoni Pajdak, Józef Rybicki, Aniela Steinsbergowa, Adam Szczypiorski, ks. Jan Zieja, Wojciech Ziemiński. Stało się regułą, że osoby otwarcie angażujące się w działalność Komitetu były usuwane z pracy i narażały się na mniej lub więcej dotkliwe szykany i represje. KOR apelował do władz, ale również odwoływał się bezpośrednio do społeczeństwa²³. Jesienią 1976 r. nie tylko wzywał posłów do powołania specjalnej komisji śledczej, która zbadałaby okoliczności stosowania przemocy przeciwko uczestnikom czerwcowych protestów, ale zachęcał także społeczeństwo do pisania listów w tej sprawie.

KOR prowadził ścisłą ewidencję osób, którym udzielano pomocy – medycznej, prawnej, a zwłaszcza finansowej. Obejmowała ona ponad tysiąc osób z Ursusa, Radomia, Płocka, Warszawy, Łodzi, Gdańska, Grudziądza i Poznania. Pomocy finansowej, której wartość przekroczyła 3 mln zł, udzielono łącznie 604 rodzinom. Prawie 70 proc. tej sumy zebrano w Polsce. Z zagranicy pieniądze na pomoc dla polskich robotników przekazywały centrale związków zawodowych z Francji, Norwegii, Szwecji i Włoch, przedstawiciele Polonii, organizacja Amnesty International i osoby prywatne²⁴. W lipcu 1977 r. na mocy amnestii z więzień wyszły ostatnie osoby skazane za udział w robotniczych protestach Czerwca ’76.

Jerzy Eisler

²¹ *Mnie to jest potrzebne jak słońce, woda i powietrze* [w:] A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 395–406 (pierwodruk w: „Polityka” 1990, nr 19).

²² P. Raina, *Rozmowy z władzami PRL. Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła i Narodu*, t. 1: 1970–1981, Warszawa 1995, s. 259–263.

²³ Na temat KOR poza przywołaną już pracą A. Friszke zob. przede wszystkim: J.J. Lipski, *KOR*, Londyn 1983; S. Kawalec, *Demokratyczna opozycja w Polsce (Wydarzenia czerwcowe i rok działalności Komitetu Obrony Robotników)*, Warszawa 1980 (wydane poza cenzurą); R. Zuzowski, *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydemtyzmu i opozycji politycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996.

²⁴ S. Kawalec, *op. cit.*, s. 17.

SŁOWNIK POJĘĆ

Biuro Polityczne KC PZPR – rzeczywisty ośrodek władzy państwowej w Polsce Ludowej, podejmujący wszelkie kluczowe decyzje, liczący od kilku do kilkunastu osób. Formalnie Biuro Polityczne było wybierane podczas zjazdów partii, w praktyce jego skład personalny ulegał istotnym zmianom w czasie dramatycznych posiedzeń plenarnych KC między zjazdami – zwykle w chwilach kryzysów politycznych.

Cenzura – przez cały okres władzy komunistycznej, a nawet w początkach III Rzeczypospolitej (1944–1990), istniała w Polsce cenzura rewolucyjna. Przed publikacją musiały być zaakceptowane nie tylko książki i artykuły, ale do lat siedemdziesiątych także bilety tramwajowe, paragony sklepowe i wszelkie druki administracyjne. Kontrolowano również – przed wprowadzeniem na ekrany – wszystkie filmy i programy telewizyjne, a koncerty i spektakle teatralne nie mogły się różnić od zaakceptowanego przez cenzora szczegółowego scenariusza. Samo istnienie cenzury (oficjalnie – Główny Urząd Kontroli Publikacji, Prasy i Widowisk) było ukrywane przed społeczeństwem, ponieważ jej ingerencji nie wolno było w żaden sposób zaznaczać.

Demokracja (grec. *demos* – lud, *kratein* – władza) – rodzaj rządów, w których władza należy do ogółu obywateli danego państwa. Najwyższe władze pochodzą z wolnych wyborów, w których udział biorą wszyscy pełnoletni i posiadający prawa obywatelskie mieszkańcy. W nowoczesnych systemach demokratycznych zachowany jest trójpodział władzy – na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, a obywatele cieszą się daleko posuniętymi swobodami.

„Demokracja socjalistyczna” – propagandowe określenie systemu politycznego w Polsce po drugiej wojnie światowej. Przymiotnik „socjalistyczna” – choć nie precyzowano tego otwarcie – miał charakter ograniczający i minimalizujący. Była to więc jak gdyby demokracja niepełna, tylko dla tych, którzy akceptowali socjalistyczny charakter państwa. W jednym z popularnych dowcipów żartowano, że demokracja socjalistyczna tym się różni od demokracji, czym krzesło elektryczne od zwykłego krzesła. Trwałą cechą demokracji socjalistycznej był brak wolności obywatelskich i systematyczne fałszowanie wyników wszelkich wyborów politycznych.

Drugi obieg – popularne określenie niezależnego ruchu wydawniczego, jaki narodził się w Polsce jesienią 1976 r. Środowiska opozycyjne przełamały wydawniczy monopol państwa i zaczęły publikować poza zasięgiem cenzury czasopisma oraz książki. Początkowo teksty przepisywano przez kalkę na maszynach do pisania, później „drukowano” za pomocą powielaczy, niejednokrotnie w setkach, a czasem nawet tysiącach egzemplarzy. Szczególną sławę zdobyła wywodząca się ze środowiska Komitetu Obrony Robotników Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA – do sierpnia 1980 r. opublikowała ona ponad sto książek, między innymi *Błaszany Bębenek* Güntera Grassa, *Miazgę* Jerzego Andrzejewskiego, *Małą Apokalipsę* Tadeusza Konwickiego czy *Mistrza i Małgorzatę* Michała Bułhakowa.

Gospodarka planowa (nakazowo-rozdzielcza) – model zarządzania gospodarką charakterystyczny dla państwa socjalistycznego, w którym jedynym lub dominującym pracodawcą jest państwo. W Polsce taki model istniał po 1947 r. Jego realizatorzy nie tylko przygotowywali plany wieloletnie (pięcioletki, sześciolatki), ale także szczegółowo określali wysokość produkcji oraz charakter asortymentu w danym roku. Urzędnicy państwowi ustalali też wszystkie ceny hurtowe i detaliczne.

Gospodarka rynkowa – system gospodarczy, w którym decyzje dotyczące wielkości i rodzaju produkcji podejmowane są przez niezależne podmioty gospodarcze. Decyzje te uzależnione są od płynących z rynku informacji na temat cen dóbr i usług, płac, stóp procentowych, kursów papierów wartościowych i walut. Podstawą gospodarki rynkowej jest prywatna własność środków produkcji, jej cechy główne to otwartość oraz swobodny przepływ kapitału, towarów i usług.

Komitet Obrony Robotników (KOR) – we wrześniu 1976 r. czterdziestu przedstawicieli środowisk niezależnych, które organizowały pomoc dla represjonowanych uczestników protestów Czerwca '76,

podpisało *Apel do społeczeństwa i władz PRL* i utworzyło KOR. Stawiał on sobie za cel udzielanie poszkodowanym robotnikom pomocy medycznej, prawnej i materialnej i doprowadzenie do uwolnienia wszystkich aresztowanych za udział w wydarzeniach czerwcowych. KOR działał jawnie (w drugim obiegu publikowano nazwiska, adresy i telefony jego członków), choć przez cały czas uznawany był przez władze za organizację nielegalną. Obok kilkudziesięciu osób, których nazwiska były szerzej znane, z Komitetem anonimowo współpracowało ponad stu, głównie młodych ludzi. We wrześniu 1977 r., po zwolnieniu z więzień ostatnich uczestników wydarzeń czerwcowych, KOR został przekształcony w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR”.

Komunizm – system polityczny, który nigdzie i nigdy nie został jeszcze stworzony. Etapem pośrednim na drodze do komunizmu, którego cechami podstawowymi miało być pełne zaspokojenie wszelkich potrzeb ludzi oraz wyłącznie państwowa własność środków produkcji, miał być socjalizm. Potocznie mianem komunizmu często określa się system polityczny powstały w Rosji po rewolucji październikowej 1917 r., a w wyniku drugiej wojny światowej – za sprawą Armii Czerwonej – narzucony krajom Europy Środkowo-Wschodniej.

„**Przerwy w pracy**” – jedną z podstawowych cech języka propagandy w PRL było pomniejszanie znaczenia zjawisk, faktów i wydarzeń niekorzystnych z punktu widzenia rządzących. Realizacji tego zadania służyło między innymi wyszukiwanie specjalnych określeń. I tak na przykład w środkach masowego przekazu najczęściej nie używano ogólnie zrozumiałego słowa „strajk”, lecz posługiwano się nieprecyzyjnym określeniem „przerwy w pracy”. Nie precyzowano przy tym, jakie były tych „przerw” przyczyny, czas trwania i zasięg.

System kartkowy (asygnaty, bony, talony) – jedną z najbardziej dokuczliwych dla społeczeństwa cech realnego socjalizmu był permanentny brak lub niedostatek artykułów pierwszej potrzeby. O ile było to zrozumiałe w drugiej połowie lat czterdziestych w kraju zniszczonym przez wojnę i okupację, o tyle w latach późniejszych trudno było znaleźć racjonalne wytłumaczenie takiej sytuacji. Władze dążyły do rozwiązania tego problemu w dwojaki sposób. Po pierwsze, dbały przede wszystkim o osoby związane z szeroko rozumianym obozem władzy: aparat partyjny i administracyjny, funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa, kadry kierownicze ludowego Wojska Polskiego, pracowników „frontu ideologicznego” (dziennikarze, naukowcy, artyści, literaci itd.). Dla nich – zwłaszcza w latach siedemdziesiątych – istniały przydziały (asygnaty, bony, talony) na rozmaite artykuły, których brakowało na rynku. Przykładowo w połowie lat siedemdziesiątych samochód Fiat 126p kupowany na talon (przydzielany przez premiera, ministra, wojewodę, dyrektora zjednoczenia czy inną osobę piastującą kierownicze stanowisko) kosztował 69 tys. zł, podczas gdy za to samo auto kupowane na giełdzie trzeba było zapłacić ponad 120 tys. zł. Zrozumiałe jest więc, że taki system sprzedaży wiązał ściśle część inteligencji technicznej, lekarzy, naukowców i ludzi świata sportu, kultury i sztuki z władzą. Po drugie, poprzez system kartkowy władze starały się zapewnić wszystkim obywatelom dostęp (limitowany) do podstawowych artykułów. Rozbudowany system kartkowy istniał w Polsce w pierwszych latach po wojnie, przejściowo w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych i nieprzerwanie w latach 1976–1989.

„**Ścieżki zdrowia**” – wielu zatrzymanych uczestników robotniczych protestów Czerwca ’76 musiało przechodzić przez szpalery ustawionych twarzami do siebie milicjantów, którzy przechodzącą osobę okładali pałkami. Iść trzeba było powoli, by każdy z funkcjonariuszy zdążył uderzyć. Niektóre osoby przepuszczano przez „ścieżki zdrowia” kilkakrotnie. Tą bestialską metodą funkcjonariusze milicji i Służby Bezpieczeństwa posługiwali się już w czerwcu 1956 r. w Poznaniu oraz w grudniu 1970 r. na Wybrzeżu.

Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO) – oddziały milicji powołane w grudniu 1956 r. przez premiera Józefa Cyrankiewicza. Od pierwszego miejsca skoszarowania potocznie nazywano je Golędzinowem. Zadaniem tych formacji było zabezpieczanie porządku publicznego na imprezach masowych, podczas klęsk żywiołowych czy katastrof. W rzeczywistości brały udział w tłumieniu strajków i demonstracji, odznaczając się przy tym brutalnością i bezwzględnością oraz dopuszczając się licznych przestępstw. Rozwiązane zostały zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych we wrześniu 1989 r., w ich miejsce powołano policyjne oddziały prewencji.

BIOGRAMY

ADAMCZYK JERZY – sekretarz KW PZPR w Radomiu w 1976 r.

ANDRZEJEWSKI JERZY – ur. w 1909 r., pisarz, publicysta. W latach 1952–1954 redaktor naczelny „Przeglądu Kulturalnego”, 1955–1956 w redakcji miesięcznika „Twórczość”. Od 1936 r. w Związku Literatów Polskich. W latach 1950–1957 w PZPR, 1952–1957 poseł. Autor powieści *Popiół i diament* (1948) ukazującej tragedię i rozterki pokolenia AK. Doświadczenia stalinizmu skłoniły go do napisania powieści metaforycznych: *Ciemności kryją ziemię* (1956) i *Bramy raju* (1960) zawierających krytykę pierwszych lat PRL i poparcie dla zmian październikowych. W 1979 r. opublikował w drugim obiegu *Miazgę*, powieść ukazującą społeczno-polityczną dezintegrację PRL. Od lat sześćdziesiątych związany z opozycją demokratyczną, za co był wielokrotnie objęty cenzorskim zakazem druku. W 1976 r. współzałożyciel KOR, a od 1977 r. redaktor niezależnego pisma literackiego „Zapis”. W sierpniu 1976 r. ogłosił list otwarty *Do prześladowanych uczestników robotniczego protestu*. Zmarł w 1983 r.

ATŁAS MICHAŁ – w 1976 r. redaktor naczelny „Ideologii i Polityki”.

BABIUCH EDWARD – ur. w 1927 r., w latach 1970–1980 członek Biura Politycznego i sekretarz KC PZPR, 1976–1980 zastępca przewodniczącego Rady Państwa. 1969–1980 poseł, od lutego do sierpnia 1980 r. premier. Na IX Nadzwyczajnym Zjeździe PZPR w 1981 r. uznany za współodpowiedzialnego za kryzys społeczno-gospodarczy i polityczny, usunięty z partii.

BARAŃCZAK STANISŁAW – ur. w 1946 r., poeta, krytyk, tłumacz. W latach 1967–1973 w redakcji miesięcznika „Nurt”. 1967–1969 w PZPR. Współtwórca poetyckiej Nowej Fali, krytykującej między innymi nowomowę polityczno-propagandową władz PRL (tomiki *Korekta twarzy*, 1968; *Jednym tchem*, 1970 oraz książka *Nieufni i zadufani*, 1971). Współzałożyciel KOR, współredaktor wychodzących poza cenzurą pism: „Biuletyn Informacyjny” KOR oraz „Zapis” i „Krytyka”. Od 1980 r. w NSZZ „Solidarność”.

BROŻYNA JAN – robotnik z Radomia. W nocy z 29 na 30 czerwca 1976 r. został pobity przez funkcjonariuszy MO. Odwieziony do szpitala, zmarł po kilku godzinach. Przyczyną zgonu było pęknięcie podstawy czaszki i uszkodzenie mózgowia. Na głowie miał wystrzyżone podłużne pasmo włosów – co było wówczas powszechnie stosowane wobec zatrzymanych przez milicję radomską.

BRYK RYSZARD – w 1976 r. zastępca kierownika Wydziału Ekonomicznego KC PZPR.

CHOJECKI MIROSŁAW – ur. w 1949 r., w 1976 r. jako jeden z pierwszych zaczął pomagać represjonowanym robotnikom z Ursusa i Radomia, organizował pomoc prawną i materialną. Członek KOR, w 1977 r. twórca i pierwszy szef Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOWA.

CIĄŻELA EUZEBIUSZ – w 1976 r. kierownik Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Radomiu.

COHN LUDWIK – ur. w 1902 r., adwokat, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920, przedwojenny działacz PPS. W 1947 r. aresztowany i skazany na pięć lat więzienia w procesie PPS Wolność-Równość-Niepodległość. Współzałożyciel i członek KOR. Zmarł w 1981 r.

CYRANKIEWICZ JÓZEF – ur. w 1911 r., prawnik, od 1931 r. członek PPS. W latach 1941–1945 więziony w Oświęcimiu i Mauthausen. Po 1945 r. zwolennik koncepcji zjednoczenia PPS i PPR. W latach 1948–1971 członek Biura Politycznego KC PZPR, 1947–1952 i 1954–1970 premier, 1970–1972 przewodniczący Rady Państwa, 1947–1972 poseł. W latach 1949–1972 prezes Rady Naczelnej ZBoWiD, 1973–1986 przewodniczący Ogólnopolskiego Komitetu Obrońców Pokoju. Zmarł w 1989 r.

DĄBROWA KRYSZTYN – w 1976 r. pierwszy zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR.

FIRMANTY KRYSZYNA – w 1976 r. sekretarz KW PZPR w Radomiu.

GIEREK EDWARD – ur. w 1913 r., w latach 1923–1934 przebywał we Francji, 1937–1948 w Belgii, członek Francuskiej i Belgijskiej Partii Komunistycznej. Od 1948 r. działacz PPR i PZPR, 1957–1970 pierwszy sekretarz KW PZPR w Katowicach, 1970–1980 pierwszy sekretarz KC PZPR, 1976–1980 członek Rady Państwa. W latach 1952–1980 poseł (w 1980 r. zrezygnował z mandatu). W 1981 r. wykluczony z PZPR. Zmarł w 2001 r.

GOSTYŃSKI ANDRZEJ – w 1976 r. kierownik kancelarii pierwszego sekretarza KW PZPR w Radomiu.

GRZELAK JAN – w 1976 r. zastępca kierownika Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC PZPR.

JABŁOŃSKI HENRYK – ur. w 1909 r., w latach 1971–1985 członek Biura Politycznego KC PZPR, 1972–1985 przewodniczący Rady Państwa. Podpisał dekret o stanie wojennym w 1981 r.

JAROSZEWICZ PIOTR – ur. w 1909 r., w PPR od 1944 r., w PZPR członek KC (1948–1980) i Biura Politycznego KC (1970–1980). W latach 1952–1970 wiceprezes Rady Ministrów, 1970–1980 premier. W latach 1955–1970 stały przedstawiciel Polski w RWPG. W latach 1947–1980 poseł (zrezygnował z mandatu w 1980 r.), 1972–1980 prezes ZBoWiD. W 1981 r. usunięty z PZPR i pociągnięty do odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu, w 1984 r. postępowanie umorzono na mocy amnestii. Zmarł w 1992 r.

KELUS JAN KRZYSZTOF – ur. w 1942 r., autor ballad oddających nastroje lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, działacz opozycji demokratycznej. Jego utwory były rozpowszechniane w drugim obiegu; zostały po raz pierwszy oficjalnie wydane w końcu lat dziewięćdziesiątych.

KOTLARZ ROMAN – ur. w 1928 r., ksiądz, od 1961 r. wikariusz w Pelagowie koło Radomia. 25 czerwca 1976 r. pobłogosławił strajkujących robotników ze schodów kościoła Świętej Trójcy w Radomiu. Przez kilka następnych tygodni podczas niedzielnych mszy świętych w swojej parafii modlił się w intencji pobitych, aresztowanych, wyrzuconych z pracy. Od połowy lipca inwigilowany przez aparat bezpieczeństwa, wzywany co drugi dzień na przesłuchania, przechodził „ścieżki zdrowia”. Na skutek brutalnego pobicia zmarł 18 sierpnia 1976 r.

KOWALCZYK STANISŁAW – generał, członek Biura Politycznego KC PZPR, w 1976 r. minister spraw wewnętrznych.

KURON JACEK – ur. w 1934 r., polityk i publicysta. W latach 1949–1953 członek ZMP, 1952–1953 i 1956–1964 PZPR (dwukrotnie usuwany). W latach 1957–1964 pracował w Głównej Kwaterze ZHP, prowadził tak zwane drużyny walterowskie („czerwone harcerstwo”). Od połowy lat sześćdziesiątych rozpoczął krytykę ustroju PRL, za co był więziony w latach 1964–1967 i 1968–1971. W czerwcu 1976 r. podpisał oświadczenie czternastu intelektualistów wyrażające solidarność z protestującymi robotnikami. 18 lipca 1976 r. wystosował list otwarty do Enrico Berlinguera, sekretarza generalnego Włoskiej Partii Komunistycznej, z apelem, żeby ten wykorzystał swój autorytet i wystąpił w obronie represjonowanych robotników. Pomysłodawca (obok Antoniego Macierewicza) i współzałożyciel KOR, od 1978 r. wykładowca na zajęciach niezależnego Towarzystwa Kursów Naukowych. W latach 1980–1981 doradca władz krajowych NSZZ „Solidarność”, 1981–1984 internowany i więziony.

LIPIŃSKI EDWARD – ur. w 1888 r., ekonomista. W latach 1907–1918 członek PPS-Lewica, 1946–1948 PPS, 1948–1976 PZPR. W latach 1946–1965 prezes Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. W lipcu 1976 r. wraz z dwunastoma intelektualistami wystosował list do redakcji francuskiego tygodnika „Le Nouvel Observateur”, w którym domagał się uwolnienia uczestników protestów robotniczych. Współzałożyciel KOR, w 1978 r. podpisał deklarację założycielską niezależnego Towarzystwa Kursów Naukowych. Zmarł w 1986 r.

LIPSKI JAN JÓZEF – ur. w 1926 r., literaturoznawca, publicysta, polityk. W czasie drugiej wojny światowej żołnierz AK, uczestnik powstania warszawskiego. Współpracownik tygodnika „Po prostu” (1956–1957), sekretarz Klubu Krzywego Koła. Jeden z autorów listu trzynastu intelektualistów z lipca 1976 r. Współzałożyciel KOR, organizator pomocy prawnej i finansowej dla represjonowanych robotników z Radomia i Ursusa. W latach 1980–1981 członek Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Mazowsze, w stanie wojennym internowany i więziony. Zmarł w 1991 r.

ŁABĘDZKI JAN – uczestnik demonstracji w Radomiu w 1976 r., zginął w trakcie zajęć ulicznych.

MACIEREWICZ ANTONI – ur. w 1948 r., polityk. Pomysłodawca (obok Jacka Kuronia) i współzałożyciel KOR. W lipcu 1976 r. organizował akcję pomocy dla represjonowanych robotników Ursusa. Od 1977 r. redaktor niezależnego miesięcznika „Głos”. Wielokrotnie za swą działalność opozycyjną zatrzymywany i aresztowany.

MAĆKOWSKI ROMAN – w 1976 r. wojewoda radomski.

MOZGAWA MARIAN – pułkownik, w 1976 r. komendant wojewódzki MO w Radomiu.

NAIMSKI PIOTR – członek KOR, redaktor niezależnego miesięcznika „Głos”.

ONYSZKIEWICZ WOJCIECH – członek KOR, wraz z Henrykiem Wujcem kierował od września 1976 r. akcją pomocy dla robotników Ursusa.

PAJDAK ANTONI – ur. w 1894 r., prawnik, od 1922 r. członek PPS, w latach 1939–1945 PPS WRN. Od 1943 r. drugi zastępca delegata rządu RP na kraj, 1944–1945 członek czteroosobowej Krajowej Rady Ministrów, uczestnik powstania warszawskiego. W marcu 1945 r. został aresztowany przez NKWD jako jeden z szesnastu przywódców państwa podziemnego. Skazany w Moskwie na pięć lat więzienia, po odbyciu kary zesłany na Syberię. Do Polski wrócił w 1955 r. Współzałożyciel KOR. Jako obserwator wizytował procesy robotników radomskich. Zmarł w 1988 r.

PALACZ JANUSZ – w 1976 r. inspektor Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC PZPR.

PROKOPIAK JANUSZ – w 1976 r. pierwszy sekretarz KW PZPR w Radomiu.

PRZYWIECZERSKI DARIUSZ – w 1976 r. inspektor Wydziału Organizacyjnego KC PZPR.

RYBICKI JÓZEF – ur. w 1901 r., pedagog, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920, od 1943 r. dowódca Kedywu Okręgu Warszawskiego AK, uczestnik powstania warszawskiego. We wrześniu 1945 r. jeden z założycieli Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Współzałożyciel i członek KOR. Podpisał oświadczenie czternastu intelektualistów z czerwca 1976 r. solidaryzujące się z protestami robotniczymi. Zmarł w 1986 r.

SEMPRUCH STANISŁAW – w 1976 r. członek Sekretariatu KW PZPR w Radomiu.

SIEMASZKIEWICZ JÓZEFA – w 1976 r. zastępca kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR.

STACHURA BOGUSŁAW – generał, w 1976 r. wiceminister spraw wewnętrznych.

STEINSBERGOWA ANIELA – ur. w 1896 r., adwokat, w latach trzydziestych występowała jako obrońca w procesach politycznych działaczy PPS, po wojnie broniła działaczy opozycji demokratycznej. Współzałożyciel i członek KOR. Podpisała oświadczenie czternastu intelektualistów z czerwca 1976 r. solidaryzujące się z protestami robotniczymi. Wizytowała jeden z procesów radomskich. Zmarła w 1988 r.

SZCZYPIORSKI ADAM – współzałożyciel i członek KOR.

TOBIASZ JÓZEF – w 1976 r. sekretarz KW PZPR w Radomiu.

TORUŃCZYK BARBARA – związana z opozycją demokratyczną, w latach 1977–1979 sekretarz redakcji pozacenzuralnego pisma „Zapis”, następnie w redakcji niezależnej „Res Publici”. Od 1983 r. redaktor naczelny „Zeszytów Literackich”.

WESOŁOWSKI TADEUSZ – członek Sekretariatu KW PZPR w Radomiu w 1976 r.

WUJEC HENRYK – ur. w 1941 r., polityk. Od 1962 r. członek Klubu Inteligencji Katolickiej w Warszawie, od 1977 r. członek KOR. W lipcu 1976 r. uczestniczył w Radomiu w pierwszym procesie robotników sądzonych za udział w proteście czerwcowym. 25 sierpnia 1976 r. wraz z grupą działaczy warszawskiego KIK podpisał list do przewodniczącego Rady Państwa w sprawie uwolnienia więzionych robotników i przywrócenia do pracy zwolnionych. Od września 1976 r. razem z Wojciechem Onyszkiewiczem kierował akcją pomocy dla robotników Ursusa. Od 1980 r. w NSZZ „Solidarność”, członek Zarządu Regionu Mazowsze oraz władz krajowych Związku.

ZACZKOWSKI STANISŁAW – generał, w 1976 r. zastępca komendanta głównego MO.

ZĄBECKI TADEUSZ – uczestnik demonstracji w Radomiu w 1976 r., zginął w trakcie zajęć ulicznych.

ZIEJA JAN – ur. w 1897 r., ksiądz, podpułkownik i kapelan Wojska Polskiego. Uczestnik wojny obronnej Polski 1939 r. Kapelan Szarych Szeregów i uczestnik powstania warszawskiego. Jeden z autorów listu trzynastu intelektualistów z lipca 1976 r. Współzałożyciel KOR. Zmarł w 1991 r.

ZIEMBIŃSKI WOJCIECH – ur. w 1925 r., żołnierz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, działacz niepodległościowy. Członek Klubu Krzywego Koła i Klubu Inteligencji Katolickiej w Warszawie. Współzałożyciel i w latach 1976–1977 członek KOR. Od 1977 r. w Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Zmarł w 2001 r.

TABLICA SYNCHRONISTYCZNA

Świat	Polska
<p>27 I 1973 – podpisanie układu o zawieszeniu broni między USA i Wietnamem Północnym.</p> <p>6–27 X 1973 – wojna Jom Kippur (arabsko-izraelska), kilkakrotny wzrost cen ropy naftowej powoduje kryzys gospodarczy na Zachodzie.</p> <p>XII 1973 – w Paryżu ukazuje się <i>Archipelag GULag</i> Aleksandra Solżenicyna.</p> <p>12–13 II 1974 – aresztowanie Solżenicyna w Moskwie i deportowanie go na Zachód.</p> <p>25 IV 1974 – upadek dyktatury w Portugalii i początek rewolucji „czerwonych goździków”.</p> <p>24 VII 1974 – upadek dyktatury „czarnych pułkowników” w Grecji, powrót rządów parlamentarnych.</p> <p>9 VIII 1974 – prezydent USA Richard Nixon podaje się do dymisji na skutek afery „Watergate”. Nowym prezydentem zostaje Gerald Ford.</p> <p>1 VIII 1975 – podpisanie w Helsinkach <i>Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie</i> stanowi zwieńczenie procesu odprężenia w stosunkach Wschód–Zachód.</p> <p>20 XI 1975 – śmierć dyktatora Hiszpanii gen. Francisco Franco.</p>	<p>20 XII 1970 – VII Plenum KC PZPR wybiera na pierwszego sekretarza Edwarda Gierka.</p> <p>I połowa lat 70. – budowa „drugiej Polski” i gospodarczy „cud na kredyt”: wielkie budowy (Huta „Katowice”, Port Północny i rafineria w Gdańsku, Trasa Łazienkowska i Dworzec Centralny w Warszawie), budownictwo mieszkaniowe z wielkiej płyty, nowe fabryki samochodów małolitrażowych Fiat 126p w Tychach i Bielsku-Białej, sklepy „Baltony” i „Peweksu” sprzedające towar za dewizy – wszystko dzięki zachodnim kredytom i licencjom.</p> <p>21 VII 1974 – Edward Gierek dekoruje przywódcę ZSRR Leonida Breżniewa Orderem Virtuti Militari.</p> <p>1974–1975 – obecna w mediach (zwłaszcza w telewizji) tzw. propaganda sukcesu i początek kryzysu spowodowanego przeciążeniem gospodarki inwestycjami, nierównomiernym rozwojem poszczególnych gałęzi, dłuższymi cyklami budowlanymi oraz pogorszeniem bilansu w handlu zagranicznym na skutek wzrostu cen ropy naftowej. Zadłużenie Polski z 3,6–4 mld dolarów w 1974 r. rośnie do 8 mld w 1975 r.; w 1976 r. wyniesie 12 mld, a w 1979 r. aż 22 mld dolarów.</p> <p>28 V 1975 – uchwalenie przez Sejm PRL Ustawy o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa, liczba województw zwiększa się z 17 do 49.</p> <p>XII 1975 – w związku z projektowanymi przez władze zmianami w Konstytucji PRL – m.in. wprowadzeniem zapisów o kierowniczej roli PZPR oraz sojuszu z ZSRR jako podstawy ustroju – środowiska opozycyjne rozpoczynają wysyłanie zbiorowych i indywidualnych listów protestacyjnych; najważniejsze z nich to <i>List 59</i> oraz <i>List 101</i>.</p> <p>8–12 XII 1975 – VII Zjazd PZPR.</p>

<p>29–30 VI 1976 – konferencja partii komunistycznych i robotniczych Europy w Berlinie z udziałem m.in. Edwarda Gierka.</p> <p>2 XI 1976 – wybory w USA wygrywa Jimmi Carter, którego głównym hasłem programowym są prawa człowieka.</p> <p>1 I 1977 – ogłoszenie w Pradze deklaracji <i>Karta '77</i>, podpisanej przez 242 osoby ze środowisk niezależnych.</p>	<p>10 II 1976 – przyjęcie przez Sejm poprawek do Konstytucji z 22 VII 1952 r.</p> <p>24 VI 1976 – przedstawienie w Sejmie przez premiera Piotra Jaroszewicza „propozycji zmian struktury cen”.</p> <p>25 VI 1976 – w odpowiedzi na ogłoszenie przez rząd podwyżki wybuchają strajki w 97 zakładach produkcyjnych w 24 województwach, uczestniczy w nich ponad 71 tys. osób. Szczególnie dramatyczny przebieg mają protesty w Radomiu, Ursusie i Płocku; manifestantów atakuje brutalnie milicja i ZOMO. O godz. 20.00 premier odwołuje podwyżkę.</p> <p>27 VI–2 VII 1976 – przez kraj przetacza się propagandowa kampania poparcia dla władz, na dziesiątkach wieców (głównie na stadionach) potępia się „warcholów” z Radomia i Ursusa, tysiące ludzi wyrzucanych jest z pracy.</p> <p>23 IX 1976 – powstaje Komitet Obrony Robotników pomagający ofiarom represji Czerwca '76.</p> <p>3 II 1977 – amnestia dla większości robotników skazanych za udział w czerwcowych protestach.</p>
--	--

MATERIAŁ DODATKOWY

Podwyżka cen artykułów żywnościowych z 24 czerwca 1976 r.
(średnia płaca netto w 1975 r. wynosiła 3546 zł)

Artykuły spożywcze	Jednostka miary	Cena obecna (zł)	Cena proponowana (zł)	Wzrost ceny (proc.)
schab wieprzowy	1 kg	56,00	100,00	79
połędwica wołowa ekstra	1 kg	70,00	136,00	94
szynka gotowana	1 kg	90,00	186,00	107
szynka konserwowa	1 kg	110,00	224,00	104
szynka konserwowa paczkowana	10 dkg	13,30	26,00	95
mięso wieprzowe surowe	1 kg	42,00	74,00	76
boczek z żeberkami	1 kg	30,00	46,00	53
mięso wołowe z kością: karkówka, mostek, szponder	1 kg	30,00	42,00	40
kiełbasa zwyczajna	1 kg	44,00	70,00	59
kurczak	1 kg	54,00	70,00	30
smalec	1 kg	28,00	44,00	57
filety z dorsza	1 kg	25,00	42,00	68
karp świeży	1 kg	44,00	84,00	91
mleko 3,2 proc. tłuszczu	1 l	4,40	6,50	47
masło ekstra	0,25 kg	17,50	28,00	60
ser edamski 45 proc. tłuszczu	1 kg	48,00	80,00	67
margaryna	0,25 kg	6,50	8,50	30
cukier	1 kg	10,50	20,00	90
ziemniaki	1 kg	1,80	2,20	22
jajka	1 szt.	2,80	3,60	30
ryż	1 kg	8,00	20,00	150
oranżada	0,33 l	1,60	2,00	25
coca-cola	0,25 l	5,00	6,00	20
kotlet schabowy (bez dodatków) w restauracji II kategorii	porcja 10 dkg	17,00	24,00	40

Źródło: Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL, Kolekcja Andrzeja Werblana, Regulacja cen i kierunki jej rekompensaty, s. 4-12.

WYBRANE UTWORY LITERACKIE

Jan Krzysztof Kelus, *Ballada o szosie E7*

Czerwony Radom pamiętam siny
Jak zbite pałką ludzkie plecy,
Szosę E7, na dworcach gliny,
Jakieś pieniądze, jakieś adresy.

Czerwiec nas zastał z dala od miasta,
Jesienią Konrad już na nas czekał.
Pierwsze pieniądze właśnie zebrano,
Pojechaliśmy – ktoś musiał jechać.

Naprawdę trzeba było coś zrobić,
Naprawdę gliny były na dworcach,
I stąd to całe nasze jeżdżenie
Szosą E7 – dziwny autostop.

Czerwony Radom pamiętam siny
Jak zbite pałką ludzkie plecy,
Szosę E7, na dworcach gliny,
Jakieś pieniądze, jakieś adresy.

Strach w ludzkich oczach, upokorzenie,
W spotniałych palcach świstki wyroków,
Pamięć odbitą na ścieżkach zdrowia,
Listy z więzienia, lekarz, adwokat.

Nadziei miałem bardzo niewiele,
Że na coś przyda się to jeżdżenie.
Mówiąc po prostu, raczej myślałem,
Że to się znowu skończy więzieniem.

Sto kilometrów – to niedaleko,
Można się było w końcu pocieszać.
Logicznie biorąc, mógł ktoś im spalić
Miejski komitet w miasteczku Cieszyn.

Czerwony Radom pamiętam siny
Jak zbite pałką ludzkie plecy,
Szosę E7, na dworcach gliny,
Jakieś pieniądze, jakieś adresy.

Strach w ludzkich oczach, upokorzenie,
W spotniałych palcach świstki wyroków,
Pamięć odbitą na ścieżkach zdrowia,
Listy z więzienia, lekarz, adwokat.

Kuba jeździła zwykle w soboty,
Wracała stamtąd jakby z daleka.
Pamiętam dobrze te jej powroty,
Każdy z nas wolał jeździć niż czekać.

Ta moja żona jest taka drobna,
Czasem jest całkiem trudno uwierzyć,
Że przesiedziała w więzieniu dłużej
Niż ta wariatka Angela Davis.

Szosa E7 – znajoma szosa
Jak na gitarze akord E7.
Długie wieczory oczekiwania,
Kuba wracała ze świeżym chlebem.

To był jej taki prywatny pomysł.
Kiedyś myślała, że za nią idą,
Stanęła w zwykłej kolejce w sklepie,
Gdy wyszła z siatką, tajniak już spłynął.

Czerwony Radom pamiętam siny
Jak zbite pałką ludzkie plecy,
Szosę E7, na dworcach gliny,
Jakieś pieniądze, jakieś adresy.

A tak naprawdę lubiłem tylko
Z tego Radomia po prostu wracać.
Zmęczony z lewej profil kierowcy,
Nocna E7 i wozów światła.

W szumie silnika strzępy rozmowy,
Wspólne patrzenie na szosy wstęgę,
Ta romantyczna, tania sceneria,
Co z urzędnika robi włóczęgę.

Na różnych szosach jadąc nocami
Wiem, że się Radom przypomni jeszcze,
Gdy wycieraczki będą zmywać
Półkola w kroplach rzadkiego deszczu.

Czerwony Radom pamiętam siny
Jak zbite pałką ludzkie plecy,
Szosę E7, na dworcach gliny,
Jakieś pieniądze, jakieś adresy.

Strach w ludzkich oczach, upokorzenie,
W spotniałych palcach świstki wyroków,
Pamięć odbitą na ścieżkach zdrowia,
Listy z więzienia, lekarz, adwokat.

Szum zagłuszcarki – to o Radomiu
Jak o procesach mówią już brzeskich.
Znowu jesteśmy z dala od miasta,
Co też tam słychać u Romaszewskich.

Kuba coś mówi, że nie rozumie,
Przy mikrofonie ktoś ponoć zasłabł.
To już naprawdę pięć lat minęło,
Znowu jesteśmy z dala od miasta.

I tylko nie wiem, czy będę umiał
Znowu pojechać szosą E-ileś,
Gdy przyjdzie pora, i co odpowiem,
Gdy ktoś mnie spyta – gdzie wtedy byłeś?

1981

Źródło: Jan Krzysztof Kelus, Kawał w bok od szosy głównej, 1998, wybór utworów na płycie CD.

Ireneusz Szukalski, *Czerwcową nocą*

Czerwcową nocą
tuż przed północą
wracał z Rumunii samochodem.
Tam, gdzie jest nisko
w oczy się wciskał
jakiś piekący trupi odór...

Radom wymarły.
Ciemność ogarnia
kikuty drzew, kioski spalone
i szkło na jezdniach
śród nocy gwiazdnej
reflektorami oświetlone...

Jedzie pomału
– Cóż tu się działo?
Czyżby w Polsce trzęsienie ziemi?
W tym skwarnym lecie
spokój był przecież
gdy opuszczał kraj wraz z innymi?

Dopiero rano
mu powiedziano,
że robotnicy na ulice
wylegli wczoraj
i jak ta zmora
pokazali swoje oblicze!

Źródło: Zbiory Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76” w Radomiu.

Anonim, 25 czerwca

Ten dzień miał zbyt wymowną treść.
A zaczęło się u Waltera:
najpierw wyszedł wydział P-6,
by na placu resztę pozbierać.

Robotników ogarnął gniew.
Twardzi, groźni i podnieceni
dyrekcyjnym perswazjom wbrew,
mieli dość zakłamań w czerwieni.

Wyległa robotnicza brać
na miasto i jego ulice,
chciała przed gmachem Partii trwać
odkrywszy prawdziwe oblicze.

Bezpieczny w wielkiej masie tłum
żądał rozmów z towarzyszami,
niósł się pomruk, jak morza szum,
a złote słońce nad tłumami.

Tygiel napięć, okrzyków gwar
gorączką chwili rozpalony,
jak rozdmuchanych węgla żar
wydał iskrę – zapłon obrony.

Z tysięcy gardeł głośny śpiew
poniósł pieśni i modłów słowa,
w nim robotniczy niósł się gniew
wierzący, że Bóg ich zachowa.

Spadli do środka. Pustka już.
Leci z okien stos tłustych szynek
wyrzucanych na zewnątrz. Tchórz
obleciał tych, co czuli winę...

Już podpalono pusty gmach,
płoną kioski i samochody,
a władców opanował strach –
uciekli, jak ryby do wody...

Wystraszonych dzieci i żon
W samochodach poblądłe twarze
Oby znikąd nie wypadł drab
i nie skomplikował wydarzeń.

Z cichych ulic przez przedmieść próg,
aby ominąć barykady
dostają się do bocznych dróg...
Nie poczytać im to za zdradę?

Źródło: Zbiory Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76” w Radomiu.

BIBLIOGRAFIA DLA UCZNIĄ

Dowcip surowo zabroniony. Antologia dowcipu politycznego, red. Violetta Syguła-Gregrowicz i Małgorzata Waloch, t. 1–2 (rozdziały dotyczące lat siedemdziesiątych), Toruń 1990–1991.

Dzieje PRL. Multimedialna historia Polski w latach 1944–1997, red. Andrzej Garlicki i Andrzej Paczkowski, wyd. II poprawione i uzupełnione, Warszawa 2000.

Eisler Jerzy, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.

Friszke Andrzej, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.

Friszke Andrzej, *Polska Gierka*, Warszawa 1995.

Karpiński Jakub, *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Lublin 2001.

Kowalik Szczepan, Sakowicz Jarosław, *Książd Roman Kotlarz. Życie i działalność 1928–1976*, Radom 2000.

Miasto z wyrokiem, oprac. Katarzyna Madoń-Mitzner (na podstawie ścieżki dźwiękowej filmu dokumentalnego *Miasto z wyrokiem* w reżyserii Wojciecha Maciejewskiego), „Karta” 1998, nr 25, s. 26–65.

Paczkowski Andrzej, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 1995.

Radziwiłł Anna, Roszkowski Wojciech, *Historia 1956–1997*, Warszawa 2000.

Snoch Bogdan, Tusiewicz Roman, *Szkolny słownik historii Polski. Lata 1918–1989*, Warszawa 2000.

Zblewski Zdzisław, *Leksykon PRL-u*, Kraków 2000.

WYKAZ SKRÓTÓW

ADM	– Archiwum Dokumentacji Mechanicznej
AK	– Armia Krajowa
DOKP	– Dyrekcja Okręgowa Kolei Państwowych
GK ZHP	– Główna Kwatera Związku Harcerstwa Polskiego
KC PZPR	– Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KG MO	– Komenda Główna Milicji Obywatelskiej
KIK	– Klub Inteligencji Katolickiej
KM	– Komenda Miasta
KM PZPR	– Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KOR	– Komitet Obrony Robotników
KW MO	– Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej
KW PZPR	– Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KZ PZPR	– Komitet Zakładowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
MO	– Milicja Obywatelska
MSW	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MZRiP	– Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne
NKWD	– Narodny Komisariat Wnutriennych Dieł (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych)
NOMO	– Nieetatowe Odwoły Milicji Obywatelskiej
NSZZ „Solidarność”	– Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”
ORMO	– Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej
PKO	– Powszechna Kasa Oszczędności
PKP	– Polskie Koleje Państwowe
POP PZPR	– Podstawowa Organizacja Partyjna Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
PPS WRN	– Polska Partia Socjalistyczna Wolność-Równość-Niepodległość
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PTE	– Polskie Towarzystwo Ekonomiczne
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RP	– Rzeczpospolita Polska
RTN	– Radomskie Towarzystwo Naukowe
RWPG	– Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
RZPS „Radoskór”	– Radomskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Radoskór”
TKN	– Towarzystwo Kursów Naukowych
UW	– Urząd Wojewódzki
WSNS	– Wyższa Szkoła Nauk Społecznych
ZBoWiD	– Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZM „Ursus”	– Zakłady Mechaniczne „Ursus”
ZM „Walter”	– Zakłady Metalowe im. „Walera”
ZMP	– Związek Młodzieży Polskiej
ZNTK	– Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
ZOMO	– Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

ŹRÓDŁA ZDJĘĆ

Zdjęcia na kartach pochodzą z wystawy „Czerwiec '76 – lekcja »demokracji socjalistycznej«”, przygotowanej przez Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej IPN w Warszawie. Uroczyste otwarcie wystawy odbyło się 19 czerwca 2001 r. w Radomiu.

1. Karta 33

Kolejka przed sklepem – fot. Wiktor Urbanek.

2. Karta 34

Pracownicy gromadzący się na terenie Zakładów „Waltera” – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Strajkujący i dyskutujący robotnicy „Waltera” – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

3. Karta 35

Wózki jadące ul. 1 Maja w kierunku Komitetu – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

W bliskiej odległości KW PZPR – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Demonstranci jadący ulicą Żeromskiego – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Protestujący zbliżający się do KW PZPR – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

4. Karta 36

Płonący budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

Spalony pokój na parterze – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Budynek od strony podwórka – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

5. Karta 37

Blokada jednej z ulic prowadzących do centrum miasta – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76”.

Zatrzymanie przez milicję jednego z demonstrantów – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

Szpaler ZOMO na ul. Żeromskiego – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76”.

6. Karta 38

Spalone samochody służbowe i prywatne wyciągnięte z garaży na zapleczu Komitetu Wojewódzkiego – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Kolumna zwartych pododdziałów ZOMO zmierzająca pod KW PZPR – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76”.

Przejazd zmotoryzowanych pododdziałów MO – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76”.

7. Karta 39

Barykada na ulicy – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

Wrak spalonego samochodu – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

Spalone samochody przed budynkiem KW PZPR – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

8. Karta 40

Atak z armatki wodnej na ul. Kelles-Krauza – fot. Marek Kostrzewski, ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76”.

Armatka wodna atakująca przechodniów – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec '76”.

Spotkanie z milicją – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

9. Karta 41

Areszt śledczy przy ul. Malczewskiego w Radomiu. Cella z wygłuszonymi ścianami i podwójnymi, okutymi blachą drzwiami – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

Korytarz oddziału II aresztu śledczego w Radomiu. Między innymi tu zmuszano do przechodzenia przez „ścieżki zdrowia” – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

Odzyskane mienie oraz pieniądze od osób zatrzymanych przez organa Milicji Obywatelskiej – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

10. Karta 42

Jan Brożyna – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

Ks. Roman Kotlarz w czasie mszy św. w Pelagowie – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

Pogrzeb ks. Romana Kotlarza – fot. ze zbiorów Komisji Rehabilitacji „Czerwiec ’76”.

11. Karta 43

Prezentowane zdjęcia operacyjne zostały wykonane przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa:

Strajk w Zakładach Mechanicznych „Ursus” – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN);

Strajk w Zakładach Mechanicznych „Ursus”. Barykada – betonowe płyty zrzucone z przyczepy – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN);

Manifestujący robotnicy na torach kolejowych – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN);

Pracownicy ZM „Ursus” na torach kolejowych – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

12. Karta 44

Pracownicy ZM „Ursus” na torach kolejowych – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Protestujący na ul. Tumskiej udający się pod siedzibę KW PZPR w Płocku – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

Demonstranci przed budynkiem KW PZPR – fot. z dokumentacji MSW (obecnie w zbiorach IPN).

13. Karta 45

28 czerwca 1976 r. – wiec pod hasłem „Patriotyzm to rzetelna praca” na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie – fot. ADM.

Jak pisała „Trybuna Ludu”, w Katowicach 28 czerwca 1976 r. odbyła się na placu Feliksa Dzierżyńskiego „wielka, dwustutysięczna manifestacja ludzi pracy” – fot. ADM.

14. Karta 46

Apel do społeczeństwa i władz PRL z 23 września 1976 r. – fot. ze zbiorów Ośrodka KARTA.

SKOROWIDZ DOKUMENTÓW NA KARTACH

- Karty 1–7** – Notatka dotycząca działań organów porządku publicznego w Radomiu, Ursusie i Płocku w czerwcu 1976 r., Warszawa, 23 stycznia 1981 r., Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, MSW II, 3384a (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 1).
- Karty 8–16** – Kalendarz wydarzeń w Radomiu, Ursusie i Płocku 25 czerwca 1976 r. Załącznik nr 1 do notatki dotyczącej działań organów porządku publicznego w Radomiu, Ursusie i Płocku w czerwcu 1976 r., Warszawa, 23 stycznia 1981 r., Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, MSW II, 3384a (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 2).
- Karty 17–21** – Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Radomiu 27 czerwca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, KW PZPR, Sekretariat 11, k. 60–64 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 3).
- Karta 22** – Dyrektywa Wydziału Organizacyjnego KC PZPR dla pierwszych sekretarzy KW PZPR zawierająca projekt rezolucji popierającej linię polityczną PZPR, Warszawa, 27 czerwca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, KW PZPR, Wydział Polityczno-Organizacyjny 112, k. 61 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 4).
- Karty 23–25** – Pismo Wydziału Organizacyjnego KC PZPR do pierwszych sekretarzy KW PZPR w sprawie przygotowania informacji i opracowań o sytuacji w poszczególnych województwach, Warszawa, 27 czerwca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, KW PZPR, Wydział Polityczno-Organizacyjny, k. 62–64 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 4).
- Karta 26** – List pierwszego sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka do przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego w sprawie postępowania wobec osób aresztowanych po protestach czerwcowych w Radomiu i Ursusie, [Warszawa], 24 września 1976 r., Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, XI A/343, k. 87 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 5).
- Karta 27** – List przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego do członków Rady Państwa w sprawie postępowania wobec aresztowanych po protestach czerwcowych w Radomiu i Ursusie, [Warszawa], 24 września 1976 r., Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, XI A/343, k. 86 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 5).
- Karta 28** – List przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego do pierwszego sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka w sprawie postępowania wobec osób aresztowanych po protestach czerwcowych w Radomiu i Ursusie, Warszawa, 25 września 1976 r., Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, XI A/343, k. 8 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 5).
- Karta 29** – Telegram Rady Zakładowej i załogi Wojewódzkich Zakładów Sprzętu Grzejnego w Radomiu wyrażający poparcie dla partii oraz potępienie wystąpień robotniczych, Radom, 28 czerwca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, KW PZPR, Sekretariat 120, s. 55 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 6).
- Karta 30** – Rezolucja dyrekcji i załogi Zakładów Wyrobów Azbestowo-Cementowych w Radomiu potępiająca robotników biorących udział w proteście, Radom, 28 czerwca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, KW PZPR, Sekretariat 120, s. 56 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 6).
- Karta 31** – Deklaracja pracowników Warszawskich Restauracji Dworcowych „Wars” w Radomiu o przekazaniu pieniędzy na Centrum Zdrowia Dziecka w solidarności z partią i rządem, Radom, 30 czerwca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, KW PZPR, Sekretariat 120, s. 57 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 6).

12. **Karta 32** – Podziękowania KW PZPR w Radomiu dla Zakładów Elektronicznych „Wareł” i Urzędu Radiofonii Przewodowej w Warszawie za pomoc w organizowaniu potępiającej uczestników protestu manifestacji w Radomiu 30 lipca 1976 r., Radom, 1 lipca 1976 r., Archiwum Państwowe w Radomiu, Wydział Propagandy i Agitacji 219 (lekcja 1, ćwiczenie 2, grupa 6).

* * *

Dokumenty prezentowane na kartach 1–28 znajdują się także w publikacji Instytutu Pamięci Narodowej *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*, oprac. Jerzy Eisler, Warszawa 2001.